

KIBER MAKON, KIBER TERRORIZM, KIBER ZO'RAVONLIK TUSHUNCHALARINING MOHIYATI

Azamova Sitora Ayonovna

SHDPI Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Abdualimova Shahinabonu

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

maktagacha ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kiber makon, kiber terrorizm, kiber zo'ravonlik tushunchalari hamda ularning maqsadlari, umumiy ko'rinishlari haqida so'z boradi, Kibermakonda din niqobidagi "kiberhujum"lar tahdidi, internetning bugungi kundagi rivoji yoshlarga g'oyaviy ta'sir o'tkazishning miqyosi va ko'lamining keskin darajada o'sishi bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Internet, vizual olam, kiberterrorchilik kibermakon tushunchasi, kiber terrorizm, kiber zo'ravonlik (cyberbullying), diniy targ'ibot, vertuallik.*

Kiberjinoyat — kompyuter va tarmoqning birgalikdagi aloqasi ostida sodir etiluvchi jinoyat turi. Kompyuter jinoyat paytida maqsadli yo'naltirilgan qurol vazifasini bajarib beradi. Kiberjinoyat kimningdir xavfsizligi va moliyaviy saviyasiga zarar yetkazish maqsadida sodir etiladi. Kiberterrorizmni shaxsiy maqsadlar yo'lida vayron qilish va zarar yetkazish uchun kompyuterlar, tarmoqlar va ommaviy internetdan qasddan foydalanish sifatida ham e'tirof etish mumkin. Tajribali kiberterrorchilar, buzg'unchilik bo'yicha juda malakali bo'lganlar hukumat tizimlariga katta zarar yetkazishi va keyingi hujumlardan qo'rqib, mamlakatni tark etishi mumkin. Bunday terrorchilarning maqsadlari siyosiy yoki mafkuraviy bo'lishi, bu esa terrorning bir ko'rinishi deb hisoblanishi mumkin. Hukumat va ommaviy axborot vositalarida kiberterrorizm yetkazilishi mumkin bo'lgan ziyon haqida xavotirlar talaygina. Bu esa Federal Qidiruv Byurosi va Markaziy Razvedka Boshqarmasi kabi davlat idoralarini kiberhujumlar va

kiberterrorizmga chek qo'yishga unday boshladi. Bugun axborot iste'mol qilinadigan tovarga aylangan ekan, har bir inson o'zida uni iste'mol qilish madaniyatini tarbiyalashi lozim. Yoshlar shaxsiy xarakterdagi axborot himoyasi bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, o'zi foydalanayotgan salbiy axborotlardan himoyalana olishi zarur. Ana shu maqsadda 2011 yildan boshlab, Toshkent islom universiteti bakalavriat va magistraturaning barcha yo'nalishlarida «Axborot iste'moli madaniyati» nomli maxsus kursning o'qitilishi joriy etildi. Axborot iste'moli madaniyati, eng umumiy ma'noda, axborot oqimidan inson manfaatlari, kamoloti hamda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni qabul qilish, saralash, tushunish va talqin etishga xizmat qiladigan bilimlar, qobiliyat va malaka tizimini anglatadi. Inson o'zida bunday madaniyatni tarbiyalashi uchun u yoki bu axborotni eshitar ekan, hech bo'lmaganda «Bu axborotni kim uzatayapti?», «Nima uchun uzatayapti?» va «Qanday maqsadda uzatayapti?» degan savollarni o'z-o'ziga berishi, unga asosli javob topishga harakat qilishi kerak. Shundagina turli g'oyalar ta'siriga tushib qolish, taqdim etilayotgan ma'lumotlarga ko'r-ko'rona ergashishning oldi olinadi. Shakllangan axborot iste'moli madaniyati milliy manfaatlarimiz va qadriyatlarimizga zid bo'lgan xabar, ma'lumotlarga nisbatan o'ziga xos qalqon rolini o'taydi, shaxs dunyoqarashi va xulqidagi sobitlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Yosh avlodda bu jihatlar shu darajada shakllangan va qaror topgan bo'lishi lozimki, ular vertual makonda umummilliy manfaatga xizmat qiladigan, uning taraqqiyotiga yordam beradigan axborotni tanlay olsin. Axborot iste'moli madaniyatiga ega yoshlar, salbiy va noxolis axborotlar ta'siriga tushib qolmaydi, chunki ularda bunday axborotlarga nisbatan mustahkam mafkuraviy immunitet shakllanadi. «Kimki axborotga ega bo'lsa, u, dunyoga egalik qiladi», degan fikr bugungi kunda barcha tomonidan e'tirof etilgan. Shunday ekan, bugungi kunda yoshlarda axborot olami imkoniyatlaridan oqilona foydalanish malakasini shakllantirish hayotiy-amaliy ahamiyatga ega. Darhaqiqat, islom dini ko'rsatmalarida ham naql qilingan biror xabarga ishonishdan avval uni tekshirib, aniqlab olish talab etiladi. Jumladan, Qur'oni karimda shunday deyiladi: Ey,

mo‘minlar! Agar sizlarga biror fosiq kimsa xabar keltirsa, sizlar (haqiqiy ahvolni) bilmagan holingizda biror qavmgaaziyat etkazib qo‘yib, (keyin) qilgan ishlaringizga pushaymon bo‘lmasligingiz uchun (u xabarni) aniqlab (tekshirib) ko‘ringiz! (Hujurot, 6)Kibermakon kompyuter tarmoqlari orqali amalga oshiriladigan muloqot maydonini ifodalovchi voqelik sifatida 1990 yildan boshlab keng miqyosida rivojlanib, takomillashib kelmoqda. Kibermakon tushunchasini dastlab kanadalik yozuvchi Uilyam Gibson 1982 yil «Sojjenie Xrom» («Burning Chrome») nomli hikoyasida yozadi. Keyinchalik, Gibsonning 1990 yilda yozib tugatgan “Neuromancer” (o‘zbek tilida tarjimai “Asabli manzaralar tasvirlovchisi”, rus tilida «Nervo-sochinitel») nomli texno-utopik fantastik trilogiyasida qo‘llagan. Bu asardagi kibermakon tushunchasi millionlab odamlarning jamoaviy sarob, xayolparastlikning o‘ziga xos ko‘rinishi sifatida tasvirlangan. Bu erda jamoaviy sarob yoki xayolparastlik inson ongida sub’ektiv psixologik holat sifatida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy nuqtai-nazardan kibermakon deganda kompyuter tarmog‘i orqali bir-biri bilan bog‘langan va bir vaqtning o‘zida turli geografik nuqtada kesishuvchi har qanday mavjud kompyuterning grafik sifatidagi ma’lumotlariga o‘ralashib qolgan kishilar jamoasi tushuniladi. Kiberterrorchilik – bu tahdid yoki qo‘rqitish orqali, internetdan foydalangan holda, siyosiy yoki mafkuraviy muvaffaqiyatga erishish maqsadida uyushtiriluvchi kiberhujumlardir. Kompyuter viruslari, kompyuter qurtlari, fishing, zararli dasturlar, apparat usullari, dasturlash skriptlari kabi vositalar yordamida kompyuter tarmoqlarini, xususan, Internetga ulangan shaxsiy kompyuterlarni qasddan, keng miqyosda buzish harakatlari internet terrorizmining ko‘rinishi bo‘lishi mumkin. Kiberterrorizm munozarali atamadir. Ba’zi mualliflar ma’lum terroristik tashkilotlar tomonidan signalizatsiya, vahima yoki jismoniy buzilishlarni yaratish maqsadida axborot tizimlariga qarshi hujumlarni buzish bilan bog‘liq juda tor ta’rifni tanlaydilar. Boshqa mualliflar esa kiberjinoyatni o‘z ichiga olgan kengroq ta’rifni afzal ko‘rishadi. Kiberhujumda ishtirok etish, hatto zo‘ravonlik bilan amalga oshirilmagan bo‘lsa ham, terror tahdidi idrokiga ta’sir qiladi. Ba’zi ta’riflarga ko‘ra, onlayn faoliyatning qaysi

holatlari kiberterrorizm yoki kiberjinoyat ekanligini farqlash qiyin bo‘lishi mumkin. Kiberterrorizmni shaxsiy maqsadlar yo‘lida vayron qilish va zarar yetkazish uchun kompyuterlar, tarmoqlar va ommaviy internetdan qasddan foydalanish sifatida ham e’tirof etish mumkin. Tajribali kiberterrorchilar, buzg‘unchilik bo‘yicha juda malakali bo‘lganlar hukumat tizimlariga katta zarar yetkazishi va keyingi hujumlardan qo‘rqib, mamlakatni tark etishi mumkin. Bunday terrorchilarning maqsadlari siyosiy yoki mafkuraviy bo‘lishi, bu esa terrorning bir ko‘rinishi deb hisoblanishi mumkin. Kiberterrorizmning bir necha asosiy va kichik holatlari bo‘lgan. Al-Qoida internetdan tarafdorlari bilan muloqot qilish va hatto yangi a’zolari yollash uchun foydalangan. Estoniya, Boltiqbo‘yi mamlakati, texnologiya jihatidan rivojlanib borishmoqda, 2007-yil aprel oyida Estoniya poytaxti Tallinda joylashgan Ikkinchi Jahon urushi davridagi sovet haykali ko‘chirilishi bilan bog‘liq tortishuvlardan so‘ng kiberterror uchun kurash maydoniga aylanib qoladi. Umumiy ko‘rinishi: Kiberterrorizm ko‘laminin asosiy ta’rifi bo‘yicha munozaralar mavjud. Ushbu ta’riflar tor bo‘lishi mumkin, masalan, Internetdagi boshqa tizimlarga hujum qilish uchun Internetdan foydalanish, bu odamlar yoki mulkka nisbatan zo‘ravonlikka olib keladi. Ular, shuningdek, axborot texnologiyalari infratuzilmalariga odatiy hujumlar uchun terrorchilar tomonidan Internetdan foydalanishning har qanday shaklini o‘z ichiga olgan keng bo‘lishi mumkin. Ishda motivatsiya, maqsadlar, usullar va kompyuterdan foydalanishning markaziyliги bo‘yicha malakaning o‘zgarishi mavjud. AQSh davlat idoralari ham turli xil ta’riflardan foydalanadilar va ularning hech biri hozirgacha o‘z ta’sir doirasidan tashqarida majburiy bo‘lgan standartni joriy etishga urinmagan. Kontekstga qarab, kiberterrorizm kiberjinoyat, kiberurush yoki oddiy terrorizm bilan sezilarli darajada mos kelishi mumkin. Kasperskiy laboratoriyasi asoschisi Yevgeniy Kasperskiy hozirda “kiberterrorizm”, “kiberurush” dan ko‘ra aniqroq atama ekanligini his qilmoqda. Uning ta’kidlashicha, bugungi hujumlar bilan siz buni kim qilgani yoki ular yana qachon zarba berishini bilmaysiz. Bu kiber-urush emas, balki kiberterrorizmdir”. U, shuningdek, o‘z kompaniyasi kashf etgan Flame Virus va NetTraveler Virus

kabi keng ko‘lamli kiber qurollarni biologik qurollarga tenglashtirib, bir-biriga bog‘langan dunyoda ular bir xil darajada halokatli bo‘lish potentsialiga ega ekanligini ta’kidlaydi. Agar kiberterrorizmga an’anaviy terrorizmga o‘xshash munosabatda bo‘lsa, u faqat mulk yoki hayotga tahdid soladigan hujumlarni o‘z ichiga oladi va jismoniy, haqiqiy zarar yoki jiddiy buzilishlarni keltirib chiqarish uchun maqsadli kompyuterlar va ma’lumotlardan, xususan, Internet orqali foydalanish infratuzilmasi sifatida ta’riflanishi mumkin. Terrorizmni o‘rganish bo‘yicha ixtisoslashgan ko‘plab akademiklar va tadqiqotchilar kiberterrorizm mavjud emasligini va haqiqatan ham xakerlik yoki axborot urushi masalasi ekanligini ta’kidlamoqda. Hozirgi hujum va himoya texnologiyalarini hisobga olgan holda, elektron vositalardan foydalangan holda aholida qo‘rquv, jiddiy jismoniy zarar yoki o‘lim paydo bo‘lishi ehtimoli yo‘qligi sababli uni terrorizm deb belgilashga rozi emaslar. Umuman kiberjinoyatda bo‘lgani kabi, kiberterrorizm aktlarini amalga oshirish uchun talab qilinadigan bilim va ko‘nikmalar chegarasi erkin foydalanish mumkin bo‘lgan xakerlik to‘plamlari va onlayn kurslar tufayli doimiy ravishda pasayib bormoqda. Bundan tashqari, jismoniy va virtual olamlar jadal sur‘atlar bilan birlashib, yana ko‘plab imkoniyatlar maqsadlariga erishmoqda, buni Stuxnet, 2018-yildagi Saudiya neft-kimyosi sabotaj urinishi va boshqalar kabi e’tiborga molik kiberhujumlar tasdiqlaydi. Hozirgi davrda fan, texnika va asosan kompyuter taraqqiyoti mahsuli bo‘lgan kibermakon va uning boshqaruvchi qiyofasi “superkorporatsiya” texnologiyalarning insoniylikdan begonalashuvi natijasida din niqobidagi ijtimoiy va madaniy buzg‘unchilikni sodir etishga bo‘lgan urinishlar tobora kuchayib bormoqda. Jumladan, bugungi kunda kiberterrorchilik tuzilmalari o‘z g‘arazli maqsadlari yo‘lida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanishga urinmoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch” asarida quyidagicha ta’kidlangan: “Taassufki, ba’zan islom dini va diniy aqidaparastlik tushunchalarini bir-biridan farqlay olmaslik yoki g‘arazli maqsadda ularni teng qo‘yish kabi holatlar ham ko‘zga tashlanmoqda. Shu bilan birga, islom dinini

niqob qilib, manfur ishlarni amalga oshirayotgan mutaassib kuchlar hali ongi shakllanib ulgurmagan, tajribasiz, g‘o‘r yoshlarni o‘z tuzog‘iga ilintirib, boshko‘zini aylantirib, ulardan o‘zining nopok maqsadlari yo‘lida foydalanmoqda. Bunday nojo‘ya harakatlar avvalo muqaddas dinimizning sha‘niga dog‘ bo‘lishini, oxir-oqibatda esa ma‘naviy hayotimizga salbiy ta‘sir ko‘rsatishini barchamiz chuqur anglab olishimiz va shundan xulosa chiqarishimiz zarur”. Bu xususida Xalqaro press-klubda Mintaqaviy aksilterror tuzilma (MAAT) Ijroiya qo‘mitasi direktori Evgeniy Sisoevning so‘zlariga ko‘ra, MAAT O‘zbekiston bilan o‘zaro ishonch va yordamga asoslangan aloqalarni o‘rnatgan. Xalqaro Press-klubda bo‘lib o‘tgan ko‘p tomonlama hamkorlik masalalariga bag‘ishlangan navbatdagi yig‘ilish zamonaviy tahdidlar sharoitida asosiy masalalardan biri axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik masalasi ekanini ta‘kidladi. «Kibermaydonlar xalqaro terrorchi tashkilotlar a‘zolarining o‘z maqsadlariga erishish uchun qulay imkoniyatlar yaratmoqda. Bu yo‘nalishda ko‘p ishlarni amalga oshiryapmiz, bu borada hamkorlik chora-tadbirlari ishlab chiqilgan. Biz terrorchilikka qarshilik qilish maqsadida aksilterror o‘quv mashqlarini o‘tkazyapmiz. Xitoy tomon bu masalalarga katta e‘tibor qaratmoqda va ko‘plab qiziq takliflar kiritmoqda. Aprel oyida Shanxayda ajoyib seminar bo‘lib o‘tdi. Unda kiberterrorizm masalasiga bag‘ishlangan uchrashuvlar o‘tkazildi. Bu mazmunda janob Mirziyoevning takliflari juda o‘rinli», —qo‘shimcha qiladi E.Sisoev. “Kibermakon”da din niqobidagi “kiberhujum”lar tahdidi: din niqobi ostidagi ekstremistik saytlarda asosan davlat to‘ntarilishi va xunrezlik urushlari haqida gap boradi. Bugungi kunda dunyoda eng katta xavf solib turgan ISHID guruhining internet kibermakonidagi axborot hujumi va tahdidi to‘g‘risida Aydarbek Tulepov o‘zining “ISHID fitnasi” kitobida quyidagi ma‘lumotlarni beradi. ISHID o‘zining internet orqali go‘yo Islom yo‘lida “qurbon” bo‘layotgani aks etgan videolavhalari va fotosuratlari “al-Hayot” media studiyasida tayyorlanadi va internetga joylashtiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Dinshunoslik" (Hanifa Haydarova) o'quv qo'llanma. 2019pdf

3. Isoqjonov R. Qiyosiy dinshunoslik. o'quv qo'llanma. - T.;OOO <Complex.b print>, 2020. - 198 b.
4. Kamilov D. Dinshunoslik. o'quv qo'llanma. - T: Lesson Press, 2021' -128b
5. Shermuxamedova N. A.Dini y fanatizm fenomeni//Inson fal safasi T: Noshir, 2016.8.314-499
6. Omonov B. N., Ochilova G. A., Azamova S. A. SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE ECOLOGICAL ENVIRONMENT IN UZBEKISTAN //World of Scientific news in Science. – 2023. – T. 1. – №. 3. – C. 15-28.
7. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.
8. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.
9. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
10. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
11. Ayonovna A. S. et al. GLOBALLASHUV DAVRIDA EKOLOGIK MUAMMOLARVA ULARNING YECHIMI //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2024. – T. 12. – №. 1. – C. 20-24.
12. Azamova S. A. PROBLEMS OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //BEST

JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – С. 743-749.

13. Azamova S. UMUMTA'LIM MAKTAB O 'QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI //Interpretation and researches. – 2024.

14. Azamova S. EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – T. 1. – №. 1.